

Engberg

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1939**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1939

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Omslagets första sida med motiv från Kammakareverk-
staden på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista
sidan med en interiörbild från Glashyttan på Skansen
efter fotografi av Ateljé Wahlberg.*

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1939

KUBBSTOLEN FRÅN SAULAND

av Sune Lindqvist och Ebba Hult De Geer

I.

BESKRIVNING OCH STILANALYS

Under en resa i Norge sommaren 1875 förvärvade Artur Hazelius från Telemarken en kubbstol, som intar en särställning ibland alla eljest kända möbler av detta slag och därför väl förtjänar en mer detaljerad skildring än som hittills ägnats den. Den återgives här å bild 1—4.

I Hazelius dagbok finnes därom följande anteckning: "Kubbestol fr. Kasin, plads under Kleppen. Husmanden där hade köpt han [?] af en landthandlar Hagerup, som fått honom från Saulands kyrka. Märkt 1571. gammal 1 sp. 1 mk". I Nordiska museets huvudliggare under nr 7579 tillfogas: "Troddes hafva stått i Saulands kyrka." — "Man gifve akt på de i denna stol inslagna människotänder. Om denna sed se närmare vid kubbestolen nr 6565". Vid detta nummer, som också gäller en stol från Telemarken, meddelas: "I denna så väl som i några andra dylika som samlingen eger äro på sitsens framkant människotänder inslagna. Man har nämligen i flere norska bygder hyst den vidskepliga föreställningen att en hvar — gammal eller ung, man eller kvinna — som miste en tand, genast borde slå henne in i en kubbestol, antingen det nu var för att slippa tandvärk mer eller för att icke få en mentand. De sista tänderna torde i denna stol hafva inslagits för omkring 20 år sedan [skrivet 1875]. Det skulle vara 'hastverk', då man miste en tand, sade stolens egare, hvars både fader och moder ifrigt vakat öfver att seden hölls i helgd."

Till det ovanstående är med hänsyn till ursprunget endast

att tillägga, att betänkligt många ålderdomliga möbler, som på den tiden förvärvades för Nordiska museet, uppgivas vara komna från någon kyrka, samt att i Saulands socken finnes en gård med namnet Kleppene, tydligen den i dagboken åsyftade. Vad beträffar notisen om en gången tids tandvård må endast nämnas, att bild 1 visar några av tänderna i överkanten av Saulandsstolens främre del. De ha slagits in i träet så djupt, att deras vita tuggytor befinna sig i plan med omgivande yta.

Det är emellertid till tolkningen av stolens ursprungliga, i träet skurna ornering, som följande rader äro skrivna.

I en djuptänkt, i Fornvännen 1916 införd studie har Bernhard Salin givit en överblick över den egendomliga möbeltyp, som Telemarksstolen tillhör. Man känner från senare tid två skilda kubbstolstyper, en enklare och en mer konstnärligt utformad. Den förra har vidare spridning. Ensamt den är företrädd i vårt land, huvudsakligen inom Dalsland, Värmland, Dalarna, Gästrikland och Hälsingland. Därjämte finns den flerstädes inom Norges inre och östligare bygder i omedelbar anslutning till det skisserade svenska utbredningsområdet. Denna typ har rent cylindrisk underdel; dess karm utgör en direkt, lodrät fortsättning uppåt av cylinderns bakre vägg, såsom bild 5 visar.

Den andra typen har svängd kontur. Från ett trängsta parti, vanligen ett gott stycke under sitsen, vidgar sig stolskroppen såväl nedåt som uppåt. Karmen, som harmoniskt anpassats därefter, når gärna både stor bredd och stor höjd, bild 6.

Denna typ är ej känd från vårt land men väl genom talrika exempel från norska bygder. Vanligen löper å dessa norska stolar en kraftig, gärna som repstav utformad vulst horisontellt kring stolen på dess smalaste parti. Om, såsom oftast händer, det mest insvängda partiet på baksidan ligger högre än på framsidan, har vulsten anpassats därefter genom att brytas i trappstegslika språng å ömse sidor av stolen. Med denna detalj är den svängda kubbstolen säreget norsk.

Ytorna närmast ovan- och nedanför vulsten äro gärna vertikalt fasetterade. Av allt att döma bör detta förklaras så, att tillverkarna åtminstone ursprungligen genom vulst och fasetter ve-

Bild 1. Kubbstol från Sanland. Nordiska museet 7,579.

Bild 2. Kubbstol från Sauland.

Bild 3. Kubbstol från Sauland.

Bild 4. Kubbstol från Sauland. Detalj från ryggsidan.

lat ge betraktaren den föreställningen, att stolen icke gjorts i ett stycke, utan likt en tunna av laggar och band. Vi böra då räkna med att sådana, snickrade sittmöbler verkligen funnits och för sin större lätthets eller för det finare arbetets skull tillmätts ett högre värde. Begripligt nog ha de laggade förebilderna för länge sedan försvunnit. De ha icke ägt samma hållfasthet som de ur ett stycke skurna replikerna. — Endast av den enkla, även i Sverige företrädde kubbstolen finnas så vitt jag vet ännu enstaka laggade, men för övrigt simpelt arbetade exemplar i behåll.

Båda de nu skildrade stolstyperna ha utan tvivel höga anor. En annan, till synes vida mer komplicerad sittmöbel, fällstolen, har veterligen nyttjats i Sydskandinavien redan under äldre bronsåldern, och då med tydliga motsvarigheter inom en så högstående kultur som Egyptens. Om även verkligen kubbstolar nyttjats redan under äldre bronsåldern, är mig ej bekant. Men från äldsta järnåldern känna vi dem tack vare ett flertal fynd ur etruskiska gravar i mellersta Italien. Som bekant finner man i Etrurien bl. a. gravrum, holkade ur tuffberg i en form, som slående erinrar om gammaldags, även i vårt land vanliga allmogestugor än med platt innertak, än med tredings-tak. I många tillfällen ser man på väggarna till dessa gravrum förutom dörrfoder, takbräder o. dyl. utsparda, konvexa rundlar, efterbildande sköldar, som prytt väggarna i de levandes boningar. I den grav, varifrån bild 7 härrör, har man t. o. m. sparat ut ur klippan två hela kubbstolar, dekorativt placerade framför lämpliga väggpartier. I andra gravar har man funnit imitationer av såväl kubbstolar som stolar av andra typer och annat husgeråd, gjorda i tunt bronsbleck, ja i åtminstone ett fall tunna, rikt dekorerade bronsbeslag, som synas ha tillhört en verklig, ehuru för länge sedan förmultnad kubbstol av trä.

Dessa och andra fynd visa, att etruskernas kubbstolar så gott som alltid hade en vid, i enlighet med bekvämlighetens fordringar utsvängd karm. Underdelen kunde vara rent cylindrisk, men var i regel mer eller mindre starkt vidgad mot basen. Den för-

Bild 5. Kubbstol, "gubbstol", från Mora socken, Dalarna. Nordiska museet 13.145.

sågs ofta med rundlöpande vulst. Sålunda överensstämman de etruskiska stolarna — från förra hälften av sista årtusendet före vår tideräknings begynnelse — närmast med den andra, förnämligare av de två skandinaviska kubbstolstyperna, som nyss beskrivits och som i Nordiska museet är väl representerad genom ett avsevärt antal från Norge hämtade exemplar.

Det är endast tack vare speciella begravningsförhållanden, som det blivit möjligt att nå så pass ingående kunskap om utseendet av etruskernas stolar. Endast seden att insätta en stol eller en efterbildning därav i graven kan betecknas som karaktéristisk för etruskerna. Att i livstiden nyttja dylika möbler kan icke i lika hög grad ha varit deras specialitet. Det betygas bl. a. av att reliefbilder av stolar, som av allt att döma äro kubbstolar, ses på ett par bronsurnor från Österrike, tillhörande

Bild 6. Kubbstol från Sigdals pastorat, Buskerud fylke, Norge. Nordiska museet 6.867.

dess Hallstattkultur. Med kännedom om den stora traditionsbundenhet, som i allmänhet kan sägas förena europeiska civilisationer från skilda epoker, vilja vi helst förutsätta, att verkliga stolar, och bland dem även kubbstolen, alltsedan järnålderns början varit en hart när oundgänglig del av bohaget mångestades hos medelhavsfolken och deras närmaste grannar i norr. Uteslutet är ej, att kubbstolar redan under äldsta järnåldern åtminstone för en tid tagits i bruk också i Norden, liksom fällstolar under äldre bronsåldern. Men härom veta vi intet.

Under skilda tider och på skilda vägar kunna impulserna till användning av kubbstolar ha nått vår halvö. Att avgöra, när och på vilka sätt och vägar kubbstolen infördes i den nordiska miljön, bleve sålunda säkerligen mycket svårt, även om våra museer och bildförsedda minnesmärken vore vida rikare på möb-

ler än vad de av naturliga skäl äro.¹ Klart är endast, att kubbstolen har en mycket långvarig hävd i Norden.

I all synnerhet kan detta sägas om den enklare, cylindriska typen med låg karm. Bernhard Salin har påvisat den saken genom att avbilda tre små miniatyrstolar av silver, den ena från en under 800-talet redd grav på Björkö, de två andra från en silverskatt, som i början av 1000-talet grävdes ned i gotländsk jord. Med kännedom om dessa modeller, som ha full rundning, behöva vi näppeligen betvivla, att det ej är likadana stolar, som åsyftas med profilskitser på flera gotländska bildstenar. Den under 1000-talet huggna Sandasten, som Hugo Jungner utförligt diskuterat i *Fornvännen* 1930, ger oss t. ex. en hel liten interiör med två kubbstolar, bild 8. Liknande scener förekomma därjämte, såsom bild 9 exemplifierar, också på några andra gotlandsstenar, vilka torde böra hänföras till senast 700- och 800-talen. För den elegantare svängda typens del når vår erfarenhet ej lika långt tillbaka, vad Norden beträffar. Tack vare en norsk målning från tiden omkr. år 1300 kan emellertid också dess ålder sättas relativt hög.

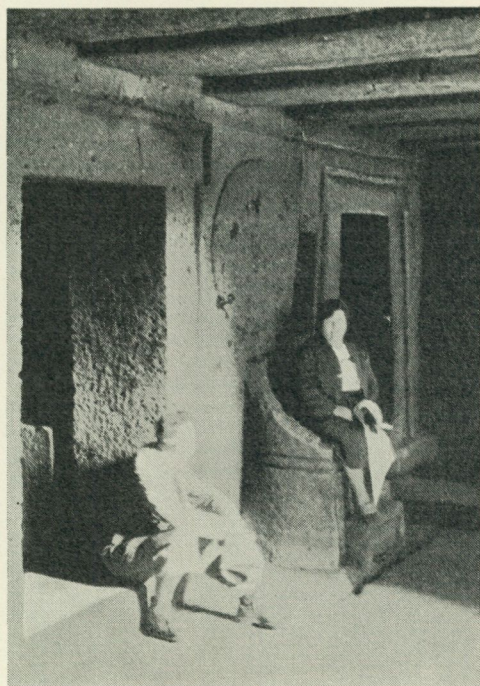
Det säger sig självt, att det nyss anförda jämförelsematerialet endast anger minimiåldern för respektive typer i Norden. Särskilt i fråga om den enklare typen ha vi all anledning förmoda, att den förekommit här långt innan säregna omständigheter ledde till dess avbildande på något sätt, som kommit eftervärlden till godo.

Den är skuren i ett stycke ur en kraftig furustam, vars kärna kubbstolarnas förekomst i Sverige och Norge gå vi nu åter till den stol från Sauland, som Artur Hazelius förvärvade år 1875.

Den är skuren i ett stycke ur en kraftig furustam, vars kärna helt avlägsnats. Underdelen är alltså rörformig. Sitsen har åstadkommits genom anbringande på lämpligt sätt av en särskild bräda, som dock icke längre är för handen. Förmodligen har den ursprungliga sittbrädan varit så stor, att den täckt rörets mynning. Tydliga spår finnas emellertid av att man sekundärt

¹ Se härom senast Sigurd Erixon i *Folk-Liv* 1938, sid. 141 o. följ.

Bild 7. Från det inre av en gravkammare vid Cervetri i Etrurien. Foto förf.

på klumpigt vis infällt i en trängre bräda i rörets mynning, såsom i regel skett på de eljest från Norge kända kubbstolarna.

Att vi ha framför oss en möbel, som under mycket lång tid tjänat sitt ändamål, framgår av flera förhållanden. Karmens insida, som är mycket slät och jämn, har en gång prytt med ett kors, format av sju spikar med stora, kullriga huvuden, bild 1. Spikhuvudena vila på en äldre, om ock måhända ej ursprunglig yta ca 3 mm ovanför omgivningen, där ytan följaktligen blivit avnött till minst detta djup. I övrigt talar det starkt medtagna tillstånd, vari stolen befinner sig, tydligt nog om sådana skador och lagningar, som under långvarigt bruk pläga vara snart sagt oundgängliga. Reliefen på utsidan är ännu mycket hög, i allmänhet omkr. 3 cm. Men det är tydligt,

att den mångenstädes varit högre än så, men förminskats genom avstötandet av de översta partierna.

En sådan avstötning eller avflagring av de högst liggande partierna torde exempelvis ha deformationerat den vulst, som ses å framsidan närmast ovan djuret, bild 1. Vulsten har nu en plan översida, begränsad av två snedrefflade kanter. Undersöker man refflornas och framför allt de dem skiljande skårornas riktning, finner man, att de korrespondera synnerligen väl mot varandra å ömse sidor. Härav göres sannolikt, att vulsten ursprungligen varit refflad helt över likt en repstav. Denna slutsats motsäges näppeligen av att ryggen på djuret under vulsten har samma snedreffling som vulsten nu har å ömse sidor, utan att man fördenskill kan förmoda, att djuret i fråga någonsin varit refflat helt över. Hur refflorna på djurkroppen avslutats, se vi klart på ett av baksidans djur, bild 4: skårorna mellan refflorna förbindas parvis av bågar; på detta djur tyckes kroppens ursprungliga, släta rundning ännu vara i stort sett oskadd. På framsidans djur åter kan överytan förmodas ha flagrat av, men i så fall har den sedermera blivit noggrant avjämnad. Baksidan visar i varje fall på ett ställe fullt tydliga spår av en omsorgsfullt utförd "restaurering" av skadade ytor. Årtalet 1571 ses där inskuret mellan fram- och bakbenen av ett djur. Ifrågasättande extremiteter ha närmast bålen och vid tassarna en för reliefen i allmänhet normal höjd, 15 à 30 mm över bottenplanet. Men på ömse sidor om siffrorna nå samma extremiteter endast en höjd av högst 5 mm över bottenplanet, som självt till yttermera visso befinnes försänkt. Påtagligen har stolsryggen på detta ställe skadats svårt, kanske genom att stöta mot någon väggfast horisontell skiva e. dyl. Efteråt har man jämnat botten och efter förmåga bättrat de skadade djurbenen. Det vore lockande att bestämma denna lagning till det år, som siffrorna ange. Siffrornas form synes passa gott för 1500-talet, och av allt att döma kunna de ej ha skurits in, innan bottenfältet, där de stå, restaurerats. Men det måste framhållas, att snittyterna i siffrorna i allmänhet förefalla vida färskare än vad årtalet låte förmoda och desslikes färskare än restaureringen darsammastä-

Bild 8. Del av bildsten från Sanda kyrkogård, Gotland.

Bild 9. Detalj av bildsten vid Änges i Buttle socken, Gotland.

des i övrigt. Med hänsyn till det speciella värde, som man bör ha tillagt årtalet, är det ju dock ej uteslutet, att det blivit "uppskrifkat" i senare tid, men ändå trots allt är äkta, och i så fall anger tiden för restaureringen av detta parti. Med denna restaurering sammanhänger förmodligen den svaga, rödbruna färg, som lagts på det ifrågavarande djuret. Eljest märkas på stolen rätt avsevärda rester av en betydligt mörkare, avgjort äldre, kanske ursprunglig färgläggning.

Utöver de redan nämnda förändringarna förekomma åtskilligt fler avflagringar av samma natur, vilka framför allt drabbar de mest utstående och småskurna partierna, sålunda huvudena och extremiteternas yttersta partier. Slutligen må nämnas, att den tunna karmens kanter flerstädes skadats, såsom frontalt bilden visar, och att nedtill vissa djurfötter täljts av, tydligen i restaurerande syfte, men synnerligen klumpigt, av allt att döma kort innan stolen kom i museets vård.

Nu är tiden inne att närmare betrakta stolformen i sin helhet. Hur förhåller den sig till de två typer, vi förut skildrat? Svaret blir det, att vår stol icke fullt tillhör någondera. I huvudsak måste nämligen underdelen betecknas som cylindrisk, men cylindern står ej, såsom på de enklare kubbstolarna, rent vertikalt. Dess axel lutar något bakåt, och detta förhållande är säkerligen ursprungligt, även om det till en viss grad blivit ytterligare accentuerat genom senare åtgärder. Redan på grund härav har karmen blivit bakåtlutande, men än mer bakåtsvängd är den, därför att man valt en på lämpligt sätt krokvuxen stambit till ämne. Resultatet är att Telemarksstolen har en högre eller i varje fall bekvämare karm än någon stol av den enklare huvudtypen. Däri överensstämmer den i viss mån med stolarna av den andra, speciellt norska typen, som den dock icke kan sägas helt tillhöra, även om man räknar ifrån de speciella avvikelser, som direkt bero av orneringen.

Den ornamentala utsmyckningen, som vi nu skola betrakta närmare, kan endast i fråga om en detalj tänkas återgå på ursprunglig imitation av en laggad stols konstruktion: den redan skildrade, snedreflade vulsten. Men denna löper ej runt om,

utan endast över främre hälften. Förmodligen beror detta av att konstnären velat disponera ett odelat fält för den övriga ornamentiken, vars läggning helt bestämts av dekorativa syften. På sätt och vis isolerat står under vulsten ett djur; det stora bakfältet åter täckes av ett nätverk, bildat av fyra likartade fyrfotingar i säregen sammanställning, bild 10. Vi betrakta först djurens allmänna skapnad. Att zoologiskt bestämma deras art, lönar ej mödan. Tre ha fått utåtvända, katt- eller lejonliknande huvuden, det fjärde ett profilsett huvud med vitt uppspärrat gap, det femte djuret har förlorat sitt. Ett av djuren har en bred svans, snarast erinrande om hästens, ett annat åter kanske en hundsvans, lång och smal. Beträffande bål och extremiteter kan åtminstone det djur, som står överst på karmens baksida, sägas erinra om en hund. — Att ett par av de andra fått betydligt mer av känguruns karaktärer, beror säkerligen på konstnärens klumpighet.

Det är ingen rent naiv konst, vi ha att göra med, utan ett må vara valhänt försök att iaktta en starkt särpräglad stilarts stränga fordringar. Det djur, vars kattlika huvud vänder sig mot betraktaren från baksidans mitt, griper eller klöser med sitt enda synliga framben i bakbenet på en granne, men klöses självt i kinderna av frambenen på nyssnämnda granne och en hans moatjé. Och de två kindklösande extremiteterna omklamras i sin tur av fram- och bakbenen på den hundlika figuren, som synes vara i färd med att bita ett av de kängurulika djuren i kinden och förmodligen behandlats på samma sätt i baken av det som numera förlorat sitt huvud. Genom detta ivriga klösande och bitande bilda de fyra djuren ett fast sammanhängande nät, som sannolikt varit fäst i stolens nederkant med hjälp av tre ditåt sträckta, men nu nedtill skadade bakben. Någon synlig extremitet eller något huvud, som ej blivit vederbörligen "förankrat", gives icke i kompositioner av denna art.

Sådana mönster äro sedan länge kända för var och en, som blivit någorlunda förtrogen med vikingatidens förhållanden. Sophus Müller har år 1880 analyserat flera och påvisat deras samband med vissa alster av karolingisk ornamentik. Utmärkt

belysande, även för nu aktuella syfte, är alltså det lilla bronsbeslaget, bild 11. Föremålet torde vara funnet i en själländsk grav, men skiljer sig ur teknisk synpunkt så påtagligt från den vanliga nordiska varan, att det utan större tvekan kan betecknas som importsak. Ehuru långt ifrån naturalistiska, äro de djur, som ses klänga i detta beslags ramverk eller klösa sig själva i kinden, någorlunda igenkänneliga som lejon. Efter hand har allt mer material dragits fram, som synes visa att vi här verkligen ha att göra med alster av karolingisk industri, som naturligtvis kunde åstadkomma bättre ting, men också skäligen tarvliga saker. Den livliga handel, som under Karl den stores och Ludvig den frommes tid blossade upp mellan Norden och frankernas rike, gav tillfälle till import av talrika arbeten av skilda kvaliteter.

På flera håll i Norden blevo dylika frankiska föremål inte bara mottagna, utan också efterbildade. Om vi från Danmark, som låg närmast till och kanske delvis såg sitt eget hantverk dränkas därav, är det främst två områden i Norden, som för en tid tagit upp de "karolingiska" djuren, även kallade "gripdjur", i sin ornamentik. Det ena är Gotland, det andra Sydnorge. På Gotland se vi verkliga nät av gripdjur — oftast med getingsmal midja och en face vända, man- eller skäggeförsedda huvuden — spännas över lämpliga fält å flera föremålstyper, som till en del voro genuint gotländska sedan sekler tillbaka, bild 13, till en del åter förekomma även utanför den gutniska kulturens ramar, bild 12.

På samma sätt förhåller det sig med Sydnorge. Men där ha vi tillfälle att studera stilriktningen icke endast på sådana små orneringsfält, som i vanliga gravar nedlagda metallföremål erbjudit, utan också i större format, på träskulpturer framför allt från den rika skeppsgraven vid Oseberg i Vestfold.

Osebergshögen förmodas vara byggd vid eller något efter mitten av 800-talet. Alla föremål, som lagts ned där, äro följaktligen i stort sett från nämnda sekels förra hälft, om ej i enstaka fall tillverkade än tidigare. Det är i denna miljö, som den telemarkska kubbstolens ornamentik finner sina bästa oss till-

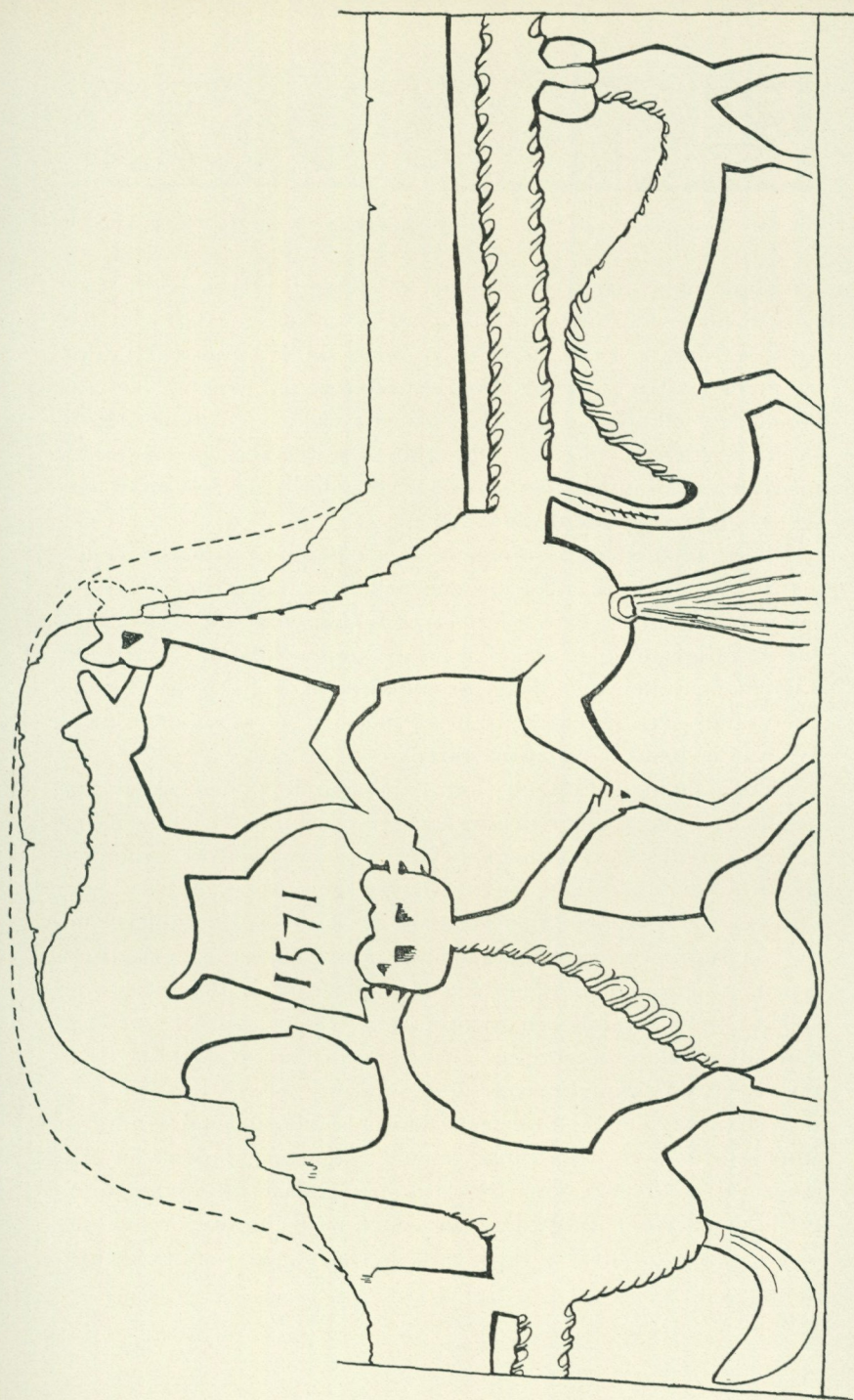

Bild 10. Kubbstol från Sauland. Utvikt teckning av ornamentfältet.

Bild 11. Frankiskt rembeslag, funnet i Danmark. Efter H. Arbman.

gängliga motsvarigheter. Det må visserligen erkännas, att Osebergsfyndets träsniderier i allmänhet stå konstnärligt och tekniskt sett högre. Från modern synpunkt skulle vi helst vilja ordna in dem bland sin tids högre ståndsföremål, kubbstolen åter bland dess allmogesaker — för så vitt vi anse en dylik ståndsskillnad görlig, vilket nog är fallet beträffande vikingatiden med ungefär samma rätt som beträffande de av Nordiska museet rikligare belysta skedena.

Bland allt det högre ståndsmässiga i Oseberg finnas emellertid två föremål, av vilka det ena helt, det andra till en del bär ornament av burleskare typ. Det är fyndets två största och kanske märkligaste — i varje fall mest iögonenfallande — arbeten, vagnen och skeppet. Bådas ornamentik är enligt Sheteligs på ett lysande sätt genomförda utredning att betrakta som skurna av samma hand, "skeppsmästarens".

Denna sammanställning, som övertygande stödes av iakttagna detaljer, är emellertid mycket överraskande, ty det föreligger en mycket stor skillnad mellan vagnens bondska ornamentik och den vida sirligare utsmyckningen på skeppsstävarnas yttersidor. På skeppet är det endast den mot däckets vända sidan av ena stammen, som har skärningar av den grova gripdjurs-typen. Skeppsmästaren behärskade alltså flera olika, inbördes starkt kontrasterande ornamentikarter. "Osebergsstilen" är sammansatt av flera heterogena element som kunnat nyttjas växelvis av en och samme mästare.

Mellan vagnens och skeppets bästa kompositioner föreligger emellertid en så stor skillnad även i fråga om konstnärlig förmåga, att man icke kan förklara den endast med hänvisning till konstnärens tillfälliga nycker eller varieringslusta. Shetelig menar, att han var sig själv endast när han komponerat skep-

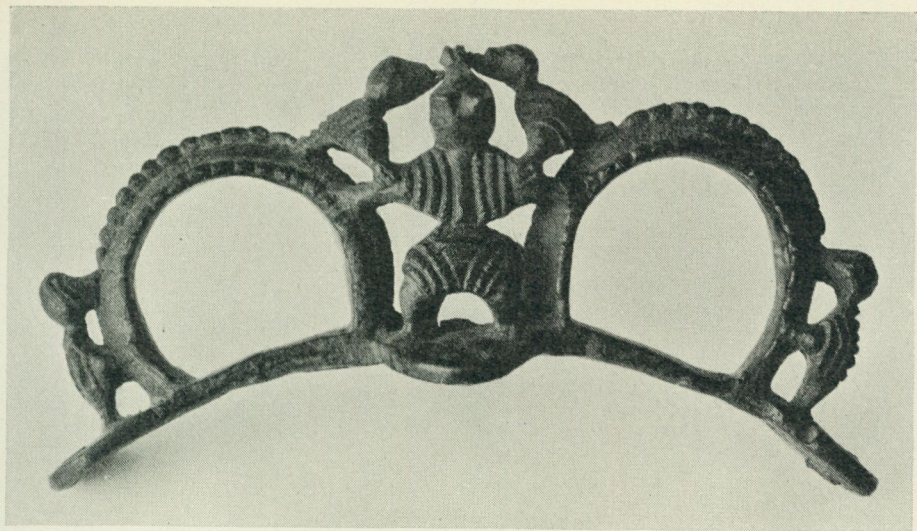

Bild 12. Selkrokskrön från Gotland. Statens historiska museum.

Bild 13. Ryggknappsspänne från Gotland. Statens historiska museum.

pets mönster. Vagnen skulle han ha skurit som en någorlunda trogen kopia av en två århundraden äldre, genom religiös användning helgad förebild. Häremot måste emellertid starka användningar göras. Bland 600-talets arbeten stå vagnmönstren än mer isolerade än bland 800-talets. Bland vissa danska 900-talsverk finnas vida mer slående analogier (inom Jellingestilen). Till en viss grad äro väl alla konstnärer kopister. Att skeppsmästaren varit helt fri från förebilder, när han skar vagnen, vore säkerligen orimligt att påstå. Det var han nog ej heller, när han skar skeppet. Förklaringen till den stora kontrasten mellan vagnens och skeppets ornamentik bör dock sökas på annat håll.

För egen del vill jag framlägga följande tolkningsförsök: Till den konstälskande "Osebergsdrottningens" hov kommer en dag en man, som redan i sin mer avlägsna, isolerade hembygd förvärvat en framstående, säkerligen på stor naturlig fallenhet vilande färdighet i snidkonsten. Han får, som mången annan, visa ett prov på sin förmåga och gör vagnen. Drottningen blir förtjust över resultatet; han stannar vid hovet och stiftar bekantskap med "akademikerns" och kanske även andra skickliga snidares rätt avvikande, konstnärligt mogna, av starkare utländska impulser påverkade alstring. I den omgivningen förvandlas den enkle vagnssnidaren, nu först blir han "skeppsmästaren". Om denna tolkning någorlunda träffar sanningen, få vi lämna den fullmogne skeppsmästaren å sido, utom i de tillfällen, då han, trots allt nytt han sett och lärt, för omväxlings skull roar sig med att återuppliva sitt äldre jag. Eljest är det bara som vagnssnidaren, han intresserar oss i detta sammanhang.

I Nordiska museets och Skansens årsbok 1931 har jag redan haft anledning syssla åtskilligt med Osebergsvagnens ornament på grund av den stora likhet, vissa av dem erbjuda med den märkliga selkrok från Lom i Gudbrandsdalen, som också förvärvats till Nordiska museet och som torde förtjäna dateras till vikingatid, snarast 900-talet. Hur vagnssnidaren låtit en mängd om varandra slingrande djur — i allmänhet med bandformigt utdragna kroppar — bita och klösa varandra och på så vis bilda ett sammanhängande mönster, är där tillräckligt utförligt

Bild 14. Snideri på Osebergsvagnen. Efter Osebergfundet III.

skildrat för var och en, som icke till äventyrs på annat sätt kunnat göra sig förtrogen med denna märkliga konststart. Där ha vi också gjort bekantskap med både kattliknande en-face- och hundliknande profilhuvuden av samma art som stolens.

Nu kan jag därför begränsa mig till att fästa uppmärksamheten på en liten scen, som anbragts mitt på den översta av de två ornerade brädorna på vagnskorgens högra långsida. Den återges här i bild 14. Vi se en ryttare och framför honom en man, som med ena handen fattar hästens tygel. I andra handen håller han ett vapen, men hindras använda det av en kvinna, som med ena handen håller om hans handled, med den andra handen griper tag i sin kjol. Både den arm, som utför sistnämnda rörelse, och kvinnans hår fattas bakifrån av frambenen till ett banddjur. Längre behöva vi ej följa nätverket åt detta håll. Vi betrakta i stället ryttaren. Hans ena hand håller tygeln, den andra håller om halsen på ett djur, som vill bita ryttaren i nacken och som med sin framtass klöser honom på armbågen, men med baktassen står på frambenet till ett annat djur, vilket med båda sina synliga extremiteter hakar sig fast i ridhästens svans och bakhas o. s. v.

Här ha vi en liten berättande scen, kanske ur någon för dåtida betraktare välbekant hjältesaga. Vagnen har åtminstone ännu en bildscen, men för övrigt tillräckligt mycket av till synes enbart dekorerande, yttäckande djurvimmel för att vi tryggt kunna se bort från den olikheten. Kvar står då intrycket av ett mycket starkt släkttypcke mellan ryttarscenen på vagnen och det av fyra klösande och bitande djur sammansatta ornamentet på telemarkstolens baksida. De äro utan tvivel samma andas barn.

I det föregående har jag först betecknat gripdjursstilen som ett lån från den karolingiska ornamentiken, mottaget i Norden tidigast under Karl den stores tid. Sedan har jag återopat den mer folkliga karaktären av vissa norska alster därav och satt dem i kontrast mot andra element i Osebergsstilen, vilka förrådde starkare intryck från utomnordiskt håll, vilket säkerligen till stor del betyder från frankiskt. Det kan synas ligga en motsägelse häri. Så behöver dock ej vara fallet. Den högt stående karolingiska kulturen hade naturligtvis många skilda konstarter och motiv att bjuda på. Under Karl den stores tid som annars kunde det för impulser därifrån utsatta nordiska området icke på en gång uppta allt. Gripdjursstilen hörde till de element, som i särskild grad lockade nordiska sinnen. Framför allt kan detta ha gällt i Norge, där en påfallande likartad djurstil några århundraden tidigare varit mycket populär, såsom talrika från 400- och 500-talen härrörande gravfynd med reliefspännen och andra metallsmucknen visa. Efter all sannolikhet hade man utfört liknande ornamentik även i trä. Intet hindrar, att många sådana alster, t. ex. utskärningar på byggnader, funnos i behåll ännu omkr. år 800, eller att 500-talets djurstil av träsnidare hållits levande vida längre tid än av metallgjutarna. Gripdjursstilen kan alltså ha hunnit vinna rätt vidsträckt användning långt innan de övriga orneringsmotiv, som Osebergsstilen rymmer, upptagits och i viss mån nationaliserats ens i den tidens "hovcirklar".

Givet är då, att gripdjursstilen, särskilt i sina mer burleska varianter, kan tänkas ha behållit sin popularitet vida längre än annan Osebergsstil, och framför allt av enkla träsnidare nyttjats långt efter sedan metallgjutarna övergått till nya stilarter. Dess möjlighet att kvarleva som reliktföreteelse beror ytterst av, om de bygder, det gäller, efter gripdjursstilens införande råkat i isolering eller ej. Att beteckna Norge som isolerat under 800-talets senare hälft och under 900-talet, som gävo så många och så väldiga utlopp för vikingalynnet, vore likväl absurt.

Hålla vi oss till träsnideriet, som ju dock endast i ringa mån är oss tillgängligt från få och innehållsfattigare skeppshögar,

finna vi kort efter Osebergstiden helt nya stilideal träda i förgrunden. Detsamma gäller om metallföremålen. Anmärkningsvärt är, hur fullständigt de karolingiska djurnätmotiven försvinna från de i sådan mängd tillverkade och säkerligen i mycket vida kretsar spridda ovalspännena lika väl som från andra dräktsmycken, från vapengarnityret o. s. v. Helt har man visserligen ej övergivit sambandet med Osebergstidens smak och traditioner. Tvärt om, klösande djur finna vi alltjämt, som ett särskilt omtyckt motiv, jämte ringkedjeflätningar och andra nymodigheter. De "klängdjur", som tillhöra Borrestilen och 900-talet, vrida emellertid sina kroppar i mer onaturliga ställningar, de hänga gärna som sannskyldiga akrobater inom sin ram, men så gott som alltid ett och ett. De bilda ej längre stora, av flera i varandra hakade djur sammansatta nät. — Det är med andra ord icke näten, men väl de i djurrader uppdelade snodd- och flätmönstren, alltså icke den ornamentik på Osebergsvagnen, som telemarkstolen imiterar, utan den med Lomselkroken besläktade, som bevisligen levat över 800-talet och under det följande seklet nått en ny, säregen uppblomstring i Jellingestilen, vilken f. ö. huvudsakligen är en dansk stilform.

Ännu återstår att beröra en ornamental detalj, som jag i det föregående lämnat helt å sido: den troligen som repstav skurna vulsten å stolens framsida och den eleganta "rygggraden" t. ex. å djuret bild 6. Detta är emellertid motiv, som alltifrån antiken höra hemma i Europas högre konststilar. Motsvarigheter finnas från renässansen och gotiken, men kanske också från 700- och 800-talen! På Osebergsvagnen löper strax ovan figurscenen bild 14 en repstav, som fränsett skårorna mellan refflorna fullt motsvarat stolvulsten. Jämför även frampartiet av "Scheteligs släde" i samma fynd. För dateringen är denna detalj följaktligen värdelös.

Efter dessa överväganden skola vi till slut ställa upp frågan: hur gammal är kubbstolen från Sauland? Salin hänförde den år 1916 till "allra äldsta medeltiden". Men det var innan Shetelig framlagt sin för kännedomen om vikingatidens stilformer epokgörande skildring av Osebergsstilen och innan de stora vinster,

som den gav, t. ex. av Jan Petersen nyttjas för en detaljerad granskning av de enklare metallsmucknas arter och ålder.

Om man icke till äventyrs menar, att en stol, som på 1800-talet hämtats från ett norskt allmogehem, icke *kan* vara äldre än från allra äldsta medeltiden, så blir nog svaret nu annorlunda. Svårigheten ligger främst i att stolen, ehuru ett förstklassigt arbete i övrigt, konstnärligt sett står på ett lågt plan. Trots all naivitet i utförandet bär den klart och ovedersägligt prägel av en orneringsart, som endast under generationerna omkring och närmast efter år 800 satt eljest kända spår efter sig i norsk konstalstring. Att datera vår stol till 800-talet blir sålunda i alla händelser vida försiktigare än att hänföra den till något efterföljande sekel, och vi ha i senare fallet ingen speciell anledning att just stanna vid 1000-talet. Men här som annars, då det gäller datering med arkeologiska hjälpmedel, skadar det icke att ödmjukt erkänna vår absoluta oförmåga att med full visshet avge ens en på århundradet när pålitlig datering av ett enstaka föremål. Stilskedenas växling kunna vi kanske fixera, åtminstone för de vid varje tillfälle ledande bygdernas del, men icke de enskilda stilalstrens tillkomsttider.

Längre än så kunna vi icke komma, när det gäller att datera Saulandsstolen genom studiet av dess form och ornering. Givet är, att det under sådana förhållanden bleve oss en hjälp av utomordentlig betydelse, om det funnes någon annan väg, som erbjöde en möjlighet till mer preciserad tidsbestämning. Och i själva verket säges en sådan väg nu vara öppnad.

Sedan ovanstående rader skrivits, har jag därför vänt mig till friherrinnan Ebba Hult De Geer med en anhållan, att hon skulle vilja ha godheten pröva, vad årsringarna i träet tilläventyrs kunna säga om åldern av den stam, ur vilken kubbstolen skurits. Jag överlämnar nu mitt manuskript till redaktionen i det skick, det fått innan årsringräkningen ens ifrågasatts. Till min glädje har jag erfarit, att hon ansett sig finna utgångspunkter för datering, men jag saknar ännu vetskap om, hur den utfallit.

Uppsala den 4 oktober 1938.

Sune Lindqvist.

II.

BIOKRONOLOGISK DATERING

Efter den genomförda dateringen av Raknehaugen i Rome-rike, har professor Sune Lindqvist önskat en undersökning enligt den biokronologiska metoden av den här av honom behandlade norska kubbstolen från Sauland i Telemarken (Nordiska museet 7,579). Nordiska museets ledning har också upplåtit Fataburens spalter för en sådan bestämning samt tillåtit borrrprovs uttagande ur detta märkliga museiföremål. Liksom Bulverket, vars helt ovissa ålder omspanner möjligheter av ett tusental år eller mer, ställer denna kubbstol upp ett i vissa hänseenden vanskligare problem än t. ex. Raknehaugen, då dess ålderdomliga ornering lett fram till en hypotes om ett så avlägset ursprung som 800- eller 900-talet, ehuru å andra sidan det inskurna årtalet 1571 ju, såvida det är äkta, talar i helt annan riktning.

Medan i fråga om Raknehaugen den tidigare osäkerheten knappast gällde mer än trenne århundraden, eller 600- till 900-tal, måste en årsringsgranskning i fråga om kubbstolen omspanna ej mindre än de åtta århundraden, inom vilka de ovan angivna antagandena pendlat. Sådana krav öka väl emellertid snarast dateringen's intresse. Denna hade emellertid vissa svårigheter att övervinna.

Hittills har nämligen biokronologien åtnöjt sig med de vanliga tillväxtborrar, som konstrueras för skogsbruk och följaktligen äro avpassade för snabbaste möjliga borring i levande trä. Genom sin kraftiga gängstigning kunna dessa borrar hastigt intränga i det saftrika och elastiska trämateriallet. Vid borringen i Saulandsstolens tunna, torkade träcylinder visade sig påfrestningen i det sköra träet vara något för stark. När borkärnan uttogs, var den redan sönderbrusten i flera lösa bitar, vilka vid den slutliga uppmonteringen voro nära att än mer sönderfalla. Sedan en specialborr konstruerats, gjordes ännu ett försök, denna gång förberett med den största omsorg, så att t. ex. den med hålkäl försedda monteringslisten med-

förts i och för omedelbar definitiv uppsättning av borrhärnan. Flera av Nordiska museets tjänstemän voro närvarande och till-sågo, att borrhålet uttogs på lämpligaste sätt och att provet i oskadat skick fastsattes. För säkerhets skull medfördes även en gummerad pappersremsa, avsedd att fastlimmas å borrhärnan, innan den uttagits ur borrhslidan, ifall den skulle visa tendens att sönderfalla. Denna detalj är i hög grad att rekommendera, då den största svårigheten just består i överföringen av en borrhärna, som vanligen ligger hårt inklämd i borrhslidan med dess små hullingar. Då dessa äro uppåtriktade, bör borrhärnan likaledes föras uppåt vid försök till uttagning, samt om möjligt, såsom nu skedde, omedelbart fastlimmas på sin monteringslist av trä.

Provet, som var helt intakt vid uttagningen, blev blott å ett enda ställe brutet, men bibehöll sina fasta och plana tvärytor helt oskadade, så att de vid hoplimningen kunde fullkomligt återinpassas. Sedan det blivit vederbörligen planfilat, polerat med sandpapper och ingnidet med vaselin, företedde det en obruten följd av tydliga, guldglänsande årsringar, växlande från 0,2 till 28 mm, 104 till antalet inom provets hela längd av 83 mm och alltså med en medelbredd av ca 8,5 mm. Provet uttogs inom ett av den urholkade stammens tjockaste partier och visas å bild 1 i naturlig skala.

Årsringskurvan för den tall, *Pinus silvestris*, som lämnat material till Saulandsstolen, återgives å bild 4 direkt efter de vid mätningen erhållna ringbredderna. Då den ej visar någon uttunning utemot trädets periferi och i det hela ej några besvärande överdrifter i växlingen, har den kunnat användas i oförändrat skick såsom det säkraste vid uppsökandet av likheter med andra träd, varvid sequoia ju är det generalregister, som i första hand kommer i fråga.

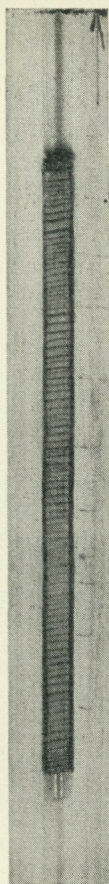
Som bekant har intill våra dagar i Kalifornien vuxit skogar av barrträdet *Sequoia gigantea* med jätteträd till inemot 100 meters höjd. Det är med hjälp av den världsbekante dendrokronologen professor A. E. Douglass' noggrant genomarbetade register över sequoiaträdets årsringsserier, från 1900 e. Kr. i

obruten följd tillbaka till år 1100 f. Kr., som förf. redan lyckats utföra flera dateringar av här ifrågavarande slag. Trots stora olikheter på grund av klimatets olika utformning i skilda länder, förekomma dock alltid här och var vissa årsserier i sequoia-registret, där kurvornas växlingar så noga överensstämmer, dels år för år och dels ibland även med den bekanta solfläcksperioden om något över 11 år, att genom dessas markerande en kurva av okänd ålder kan fastläsas på rätt ställe inom sequoians långa banor av ständigt olika skiftande förlopp.

Efter många trägna försök att finna någon motsvarighet till kubbstolens årsringskurva inom vikingatidens och den tidigare medeltidens sekler, befunnos emellertid vid långvarig, noggrann prövning alla antydningar i sådan riktning vara ohållbara och alla möjligheter uteslutna. Däremot gävo 1400-talet och särskilt övergången till 1500-talet genast en rad goda karaktärer, vilka syntes alltmera bestyrkas genom närmare sammanställning med vårt tillgängliga jämförelsematerial.

Diagrammet, bild 4, visar sålunda den definitiva inpassningen av tallen från Telemarken, märkt n:r 3, med hjälp av trenne andra trädets tillväxtkurvor, varav två hava fast anknytning till nutiden. Dessa äro n:r 1, *Sequoia gigantea*, som når 3000 år tillbaka i en följd av år 1900 e. Kr., samt n:r 2, Sveriges hittills äldsta kända träd, en tall från Ljustorp i Medelpad, vilken fälldes år 1930 och med sina 552 årsringar når ned över år 1380 e. Kr. Den är redan omnämnd i Data (n:r 26) från Stockholms högskolas Geokronologiska institut i Geografiska annaler för år 1936, där dess årsringsserie för 1800-talet finnes återgiven i plansch 10, medan vi här delvis begagna oss av dess första sekels tillväxt. N:r 4, slutligen, är en ek, troligen svensk, av historisk ålder, vilken hör till det virke, som kommendör Carl Ekman låtit upptaga av gamla svenska örlogsfartyg, som sjunkit i Kalmarsund och varav han benäget lämnat Geokronologiska institutet flera prov till datering.

På diagrammet har kubbstolen eller den norska furan i fråga fått en extra understruken baslinje för att lätt kunna särskiljas från de övriga träden. Redan vid en flyktig blick, särskilt på

1460

1510

1440

1500

1420

1480

Bild 1—3. Borrprov ur Saulandsstolen.
Bild 1. Borrprovet i naturlig storlek i sin
monteringslist. Bild 2—3. Fyrdubbel storlek.

1460

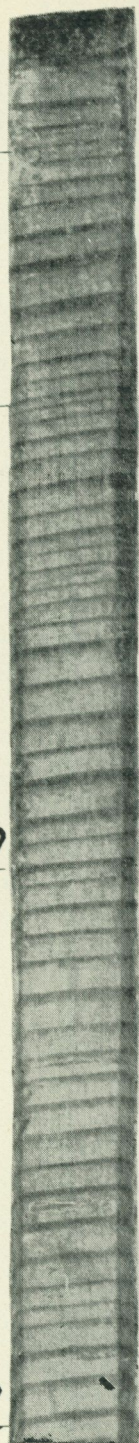
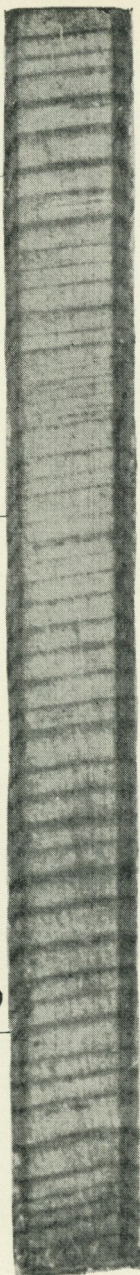

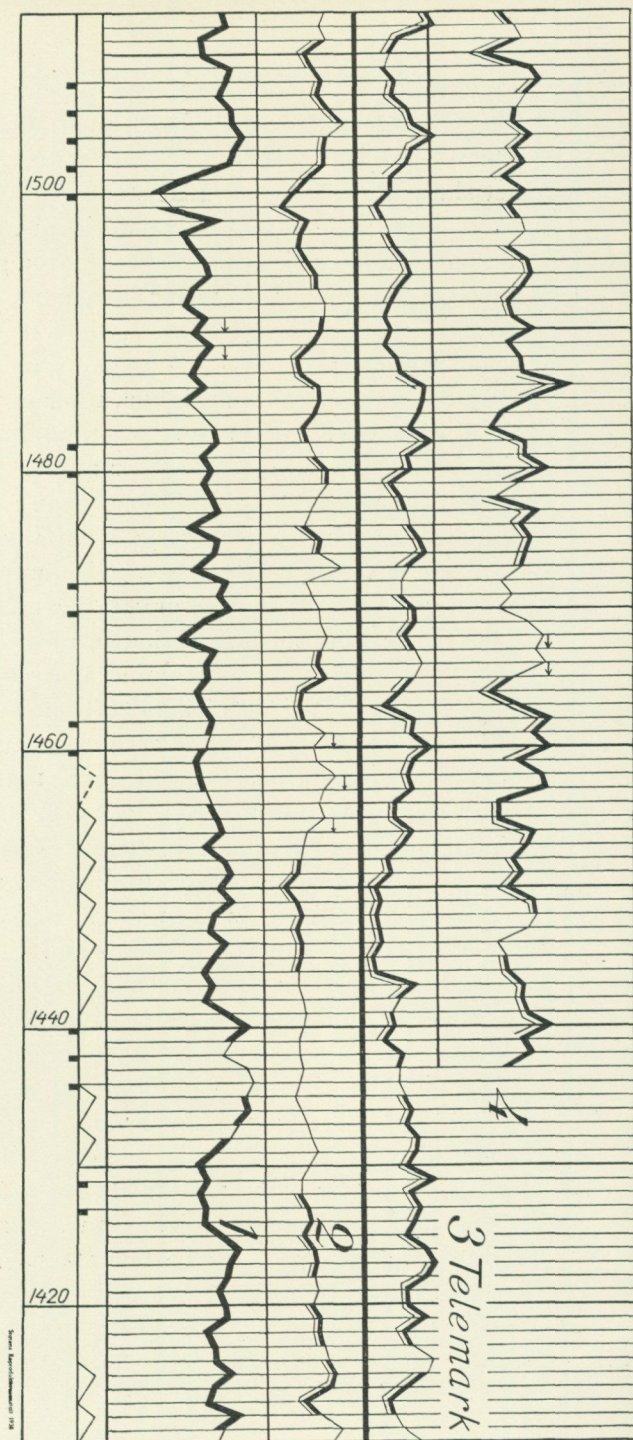
Bild 4. Diagram, visande kubbstolens datering genom årsringskurvor.

1. *Sequoia gigantea*, Californien; — 2. *Pinus silvestris*, tall från Ljustorp i Medelpad; fälld 1930 A. D.; (standardiserad, 10/1). Träden 1 och 2 äro båda av känd ålder; — 3. *Pinus silvestris*, tall från Sauland i Telemarken, Norge; — 4. *Quercus robur*, ek, troligen från södra Sverige, fälld i historisk tid, upptagen från Kalmar sund.

Diagram 2—4, bred kontur: likhet mellan de skandinaviska träden; diagram 2—4, bred kontur jämte smal linje: likhet med sequoia; diagram 1, bred kontur: likhet hos sequoia med de skandinaviska träden = 90 %.

Pilar: ett års försening.

Nedtill, svarta taggar: schematisk beteckning för tvåårsperioder; sneda linjer: schematisk beteckning för treårsperioder.

figurens övre del med de yngre decennierna, torde kurvornas likheter sinsemellan verka så iögonenfallande, att någon tvekan eller diskussion knappast behövde ifrågasättas. Och dock har det slutliga avgörandet vållat stora vanskligheter, varvid skilda inpassningar försökts, varierande inom något tjugutal år från det nu fastställda läget. Förprovningarna gjordes nämligen utan Ljustorpstallen, n:r 2, vilken knappast ansågs användbar på grund av sin i allmänhet klena tillväxt med serier av alltför tunna årsringar.

Vår nuvarande Telemarskurva har ej en så enkel och kraftig årsringsväxling som den senast daterade från Raknehaugen i Romerike, där en serie av 6—7 tydliga treårsperioder följdes av 5 lika tydliga tvåårsväxlingar, goda i jämförelse såväl med sequoia som den just där mycket gynnsamma lervarvskurvan.

Å vår nuvarande kurva, 3, se vi inom de 5—6 yngsta tiotalen en ganska igenkännbar, ungefärlig 11-årsvariation, som tydligen måste vara solfläckperioden, med visserligen individuellt olika krusningar år för år inom varje särskild båge, men dock ej så bestämda, att de ej kunde förefalla möjliga att godtaga även i annat läge. Därvid övervägdes, huruvida icke Saulandskurvans tunnaste årsserie, här åren 1444—1452, borde motsvara sequoians flacka del vid och före 1460. På grund av dominerande karaktärer i växlingen år för år övergick förf. dock till den här givna inpassningen, ej minst på grund av Kalmar-sundseken, n:r 4, vilken även längre in på 1500-talet har avgörande votum för denna sin inpassning.

Från och med år 1438 får man då ett synnerligen lika förlopp mellan träden 3 och 4, med notering av de jämna, låga årsringsparen 1444—5 och 1455—6, spetsarna 1438, —40, —43, —51, —54, —57, —1460, —62, samt vidare 1480, —82, —86, —88, —90, samt i eken, n:r 4, trenne vackra motsvarigheter till Saulandsfurans stigande och fallande bienna "trappa" med fem spetsar inom 1500-talets första dekad.

Just här har även sequoiakurvan en kraftig stegring, delvis med samma bienna eller vartannat-års maxima, vilka nedtill sammanfattats i raden av svarta taggar för vartannat år.

För att följa dessa träd i jämförelse med sequoia, ha vi därvid med en smal undre linje markerat de skandinaviska trädens samstämmighet med denna, och sequoiakurvan enbart med en bred linje. Likheterna äro, såsom ofta, ej helt genomgående och inom Telemarkstallen ej mer än 66 %, varför, som sagt, även andra inpassningar ha övervägts. Men särskilt på grund av de sista dekadernas livliga karaktär jämte den väl samstämmande eken, 4, ansågs denna inpassning färdig redan genom dessa tvenne träd, n:r 1 och 4.

När då Ljustorpskurvan insattes på sina från början bestämt fixerade år, kom ju det avgörande beviset. Denna furas i övrigt så klena tillväxt råkar just här rycka upp till fullvärdig mäktighet, av liknande mått som både Saulandskurvan och eken, samt följer möjligast noga i takt med de övriga svenska träden både vad solfläckskurvan och vad de enstaka åren beträffar. Bågrönet för 1483—87 är en trogen kopia av samma för Saulandstallen; nästa, eller 1490-talets 11-årsbåge mankerar egentligen blott med *ett* något för kraftigt år; 1500-talets vackra ingångsbåge avviker endast därigenom att själva rönet för år 1504 uppträder ett år senare. I betraktande även av övriga likheter, varav ej minst åren 1412—28, måste emellertid Ljustorpstallen anses hava sagt slutordet i fråga om Saulandsstolens härmed fullt säkra datering. Den sista uppmätta årsringen når fram till 1513, och sequoias likheter med gruppen av skandinaviska träd uppgå till 90 %.

Vad kurvornas behandling beträffar, så hava — liksom ju hela sequoiakurvan är standardiserad till en viss medelnivå — här även träden n:r 2 och 4 fått undergå standardisering såsom en korrektion för överdriven maximal och minimal tillväxt såsom mera svårtolkade. Det framgår likväl, att ej alla träd samtidigt genomleva sina mer eller mindre långvariga "passager" av knappa år eller nödår, d. v. s. dessa serier äro ej till hjälp för dateringen såsom universellt uppträdande drag. Tvärtom har sequoian en av sina större årsringsserier just samtidigt med Ljustorpstallens trenne dekader långa passage av ultraknapphet, medan furan (n:r 3) stått sig bättre ända till passagens sista

dekad. Därefter genomgå dock de tre skandinaviska träden, och bäst de båda furorna, en ganska likartad stegring, jämte efterföljande tydliga mera ohämmande universella solfläcksperiodkaraktär. Dessa så kallade perioder äro emellertid så vaga, att de vid datering endast kunna användas såsom ett slags hjälpparaktärer av andra ordningen jämte de på året mera exakta småperiodväxlingarna.

Detta resonemang, som kan synas väl ingående i detta sammanhang, har dock en tekniskt grundläggande betydelse för dateringsfrågan och för envar, som är intresserad av att kunna något så när bedöma, huruvida en datering kan synas pålitlig eller icke. Innan tidsskalan i sin helhet framlagts, måste ju den riktiga utsovringen av det mest rimliga förutsättas såsom given. Dock bör läsaren i viss mån ägna sig åt att följa med, ungefär som när man läser ett partitur. Med ett tillägg till det ovan antagna året 1513 av 58 borttäljda årsringar fram till barken av den stora fura, som offrats till kubbstolen från Telemarken, eller motsvarande antal lagringsår av virket, ser sig den bio-kronologiska årsringsanalysen nödsakad att instämma med det inskurna året 1571 för stolens tillverkning, väl utgörande ännu ett exempel på ålderdomliga typers förmåga att länge kvarleva inom trakter av en starkt traditionsbunden, nationell och, så att säga, även naturbunden kultur.

Stockholms högskolas Geokronologiska institut den 4 januari 1939.

Ebba Hult De Geer.

L I T T E R A T U R.

DE GEER, EBBA HULT,

Prehistoric Bulwark in Gotland, Biochronologically dated. Geogr. Ann., Vol. 17, 1935. Stockholm. Data, 22.

Jahresringe und Jahrestemperatur. Ibid., Vol. 18, 1936. Data, 26.

Raknehaugen. Univ. Oldsaksamlings Årbok 1937. Oslo, 1938.

DOUGLASS, A. E.,

Tree rings and chronology. Univ. of Ariz. Bull., Phys. Sc. Bull., No. 1. Tucson, Ariz., 1937.